Marion Hattingh

Die andersheid van *Die verdwaalde land* – die waarheid as storie vertel ¹

Abstract

Die verdwaalde land was written by Abraham Phillips, a so-called Coloured man from a South African working class background; someone who has no knowledge of literary conventions. The question arises: how can such a text be read without its uniqueness being affected by biased preconceptions? This article shows that post-structurally inspired theories on colonial discourse reveal perspectives on the complexity within the simplicity of this story. In this analysis of *Die verdwaalde land* particular emphasis is placed on identifying the framing strategies through which images and presentations of the Self and Other are created. Literary conventions are exposed as mechanisms which demarcate meaning, which in principle do not differ much from the manipulative strategies which define identity in the real world.

Irrespective of nationality and time the line at which light race meets dark is the line at which human sociality is found at the lowest ebb; and wherever that line comes into existence there are found the darkest shadows which we humans have cast by our injustice and egoism across the earth.

Olive Schreiner - *Thoughts on South Africa*

1. Inleiding

Binne die konteks van die Afrikaanse letterkunde is *Die verdwaalde land* van Abraham Phillips in verskillende opsigte anders. As outobiografiese vertelling deur iemand met geen kennis van literêre tradisies en konvensies nie, is dit uniek. As kroniek van die lewens van mense wie se stemme tot dusver nog selde sonder

¹ Referaat gelewer op Stellenbosch by die A.L.V.-Kongres, Oktober 1992.

die bemiddeling van wit skrywers in die Afrikaanse prosa gehoor is, lewer dit 'n waardevolle bydrae. Die dringendheid waarmee Phillips die waarheid as storie vertel – sy enigste uitweg in 'n werklikheid waarin waarheid aan hom as verdigsel voorgelê word – lewer skerp kommentaar op die tegniese-teoretiese beheptheid van baie hedendaagse Afrikaanse prosaïste. Ook binne die Afrikaanse literêre bedryfswêreld van 'n veranderende Suid-Afrika is dié boek iets besonder; die verhaal is geskryf deur 'n plattelandse bruin man uit die werkersklas, keurig uitgegee deur 'n onafhanklike wit uitgewer en van ekstrateks voorsien deur 'n bekende wit kanonskrywer.

2. Resepsie

Die andersheid van *Die verdwaalde land* kan ook afgelees word uit die leesbenadering van kritici in resensies en ander kommentaar wat oor die werk verskyn het. Die meeste kritici plaas 'n sinopsis van die verhaal voorop en vul dit dan aan met politieke kommentaar sonder om tot tekstuele analise oor te gaan. Die eenvoud van die vertelling word benadruk en daardeur word geïmpliseer dat so 'n "pront" "relaas", "naïewe vertelkuns, sal party sê" (Weideman, 1992), so onmiddellik "met onopgesmukke joernalistieke direktheid" (Hough, 1992), "eenvoudig en reguit" (Pakendorf, 1992) praat, dat kritiese tekstuele analise nie nodig is nie. Weideman (1992:7) sien egter die ontmaskeringsfunksie van Phillips se sobere verhaal raak:

Die verskyning daarvan keer alle definisies van 'boek' en 'skrywer' om. Sien, Phillips is nie 'n skrywer nie, en *Die verdwaalde land* ook nie 'n boek nie. Dis wel Abraham en sy mense – almal wat nie mag het nie (wat nog te sê die mag van die woord) – se storie (1992:7).

In Igna Schneider se bespreking in (1992a:11; 1992b:7) word daar na Phillips se verhaal as geskiedskrywing verwys, terwyl Barrie Hough dit in sy *Insig*-resensie "alternatiewe geskiedenis" noem (Hough, 1992:B3). Hy prys die skrynende eerlikheid daarvan as "dokument". Ook Hilda Grobler (1992:5) lê in haar bespreking van die boek sterk klein op die dokumentêre waarde daarvan. Haar tipering van die verhaal as "in direkte teenstelling met die fiksionele verwerkings aan die een kant en die suiwer dagboek aan die ander" dui daarop dat dit vir die kritikus problematies was om vas te stel presies watter soort genre hier ter sake is.

3. Brink se voorwoord

Libertyn (1992:35) spreek bedenkinge uit oor André P. Brink se voorwoord waarin hy verskeie "sitate" teen Phillips se boek "aangooi" en op dié manier dit binne die raamwerk van die Europese literêre tradisie plaas en evalueer. Daarteenoor redeneer Barrie Hough dat die voorwoord insiggewend is, veral in

soverre dit die brief insluit wat Phillips saam met sy manuskrip gestuur het. Hy beskou die voorwoord as 'n "uiters doeltreffende metateks".

Herlees 'n mens Brink se voorwoord nadat jy die verhaal gelees het, kontrasteer die wêreld van die professor in letterkunde skerp met dié van Phillips, iemand wat die literatuur as laaste, desperate opsie in sy soeke na waarheid en geregtigheid sien. Stilistiese verskille funksioneer hier metonimies ten opsigte van kulturele verskille. Teenoor Phillips se pretensielose skryfwyse val Brink se verheve stylaad op in uitdrukkings soos: "met die hand beskrewen", "prekêre oorgang", "weewekkende leesstof" en "soos die leser dieper in die kolk van die teks ingesuiig word". Met die voorwoord raam (*frame*) Brink *Die verdwaalde land* met sy sienings van die waarde van die boek vir die Afrikaanse letterkunde binne die huidige politieke oorgangstyd in Suid-Afrika. Sy definiering van Phillips as "stemlose" en "ongeslypte diamant", openbaar egter terselfdertyd sy eie bevoorregte posisie as bekende akademikus en skrywer in 'n beskermheerrol, sodat daar onvermydelik 'n hiërargiese verhouding tussen voorwoord en verhaaltêks ontstaan. Uit hierdie implisiete gesprek tussen voor- en hoofteks is veel betekenis te haal. Die voorwoord funksioneer as supplement, 'n aanhangsel wat die verhaal wil toelig en vir die leser verstaanbaar maak, maar wat, uiteindelik deur die verhaal wat dit raam, self geraam word. Brink se voorwoord bevestig die groot sosio-politieke afstand tussen verskillende gemeenskappe in Suid-Afrika, maar signaleer sy inleiding, saam met Phillips se verhaal gelees nie dalk ook 'n wedersydse uitreik na mekaar, die begin van 'n nuwe identiteitsomskrywingsproses eie aan ons tyd nie? Dit is juis die interaksie tussen die voorwoord en die verhaaltêks wat die belangrikheid van identiteit as tekstuele konstruksie vir die interpretasie van *Die verdwaalde land* laat opval en dit is in dié perspektief waarin die res van die bespreking staan.

4. Self en Ander as taalkonstruksies

Om *Die verdwaalde land* as meer as net 'n eenvoudige, algemeen menslike verhaal te lees, word myns insiens moontlik binne die konteks van teorieë oor die Self en die Ander in die koloniale en postkoloniale diskoers. In die kennismaking tussen Europeërs en sogenaamde nie-Europeërs (en in sommige gevalle nog selfs voor dié ontmoeting) het Europese skrywers, filosowe, wetenskaplikes en kunstenaars konstruksies van 'n Ander gemaak. Hierdie Andersheid is geskep deur, maar het ook die agtergrond verskaf vir artikulasies van kulturele identiteit deur die Weste (Corbey & Leerssen, 1991:vi).

Die konsep van die Ander kan omskryf word as beelde en voorstellings wat mense kategoriseer in terme van werklike en toegeskrewe verskille in vergelyking met 'n sentraal gestelde Self (Miles, 1989:11). Uit so 'n omskrywing blyk reeds die implisiete dialektiek tussen Self en Ander, waardeur die toegerekende eienskappe van die Ander die teenoorgestelde eienskappe van die Self oproep en om-

gekeerd. So dien 'n negatiewe representasie van die Ander altyd ook reeds as definiëring en legitimering van wat beskou word as die positiewe kwaliteite van sowel die skrywer oor die Ander as sy teikenlesers. Die voorkoms en gedrag van sogenaamde nie-Westerlinge word strategies op so 'n wyse voorgestel dat dit by voorbaat toekomstige interaksie en reaksie bepaal (Miles, 1989:11). Representasies van die Ander is dinamies en word onder meer beïnvloed deur die konteks waarin die voorstellings geskep word en die kriteria waarvolgens dit beoordeel en aangepas word (Miles, 1989:12, 20). In dié verband lewer studies oor Europese en Britse kolonialisme en hoe die Ander in verskillende kultuuruitings vasgelê is (bv. in geskiedskrywing, literatuur, kuns, antropologie, strokiesprente, musiek en reklame) boeiende studiemateriaal (vgl. byvoorbeeld Gates, 1985; Nederveen Pieterse, 1990; Miles, 1989; Ashcroft *et al.*, 1989; Corbey & Leerssen, 1991; Mudimbe, 1988; Appiah, 1992; Praeg, 1992).

Uit analyses van koloniale diskoers blyk dit dat die idee van ras gedurende die tydperk sedert die laat-negentiende eeu tot en met die helfte van die twintigste eeu heg verweef geraak het met voorstellings van mense uit Afrika as die Ander. In die Europese geskiedenis het *ras* aanvanklik *volk* beteken, maar teen die einde van die agtiende eeu is nuwe betekenis aan die begrip *ras* toegeken met die ontwikkeling van teorieë oor ras in die natuurwetenskap. *Ras* het in daardie tyd begin verwys na 'n biologiese menstipe en die wetenskap het hom in daardie stadium ten doel gestel om nie slegs die eienskappe van elke *ras* te beskryf nie, maar om ook 'n hiërargiese ontwikkeling tussen rasse aan te dui (Miles, 1989:32). Vroeëre voorstellings van die Ander as wreed, barbaars en onbeskaafd is in dié tydperk 'verwetenskaplik' (Miles, 1989:33; Nederveen Pieterse, 1990:46). Ras-seteorieë wou indertyd stands- en klasseverskille deur die konsep *ras* verklaar. Die oplewing van rasseteorieë was simptome van 'n onderliggende klassenstryd; die idee *ras* is geskep deur 'n akademiese elite wat die destyds onsekere status van die Europese aristokrasie wou herstel (Nederveen Pieterse, 1990:50).

Naas die wetenskap het ook die godsdiens en filosofie in die agtiende en negentiende eeue 'n bydrae gelewer tot die daarstel van negatiewe persepsies van die Ander. Die vloek van Gam wat deur die Kerk van Augustinus as regverdiging vir slawerny (van wit en swart) gebruik is, word in dié tyd aangepas as argument om slawerny van swart Afrikane te legitimeer; Afrika word as die tot ewige diensbaarheid veroordeelde kontinent uitgebeeld (Nederveen Pieterse, 1990:44). Kant, wat as een van die grondleggers van die begrip *ras* beskou word, was een van die eerste groot Europese filosowe wat die konsep *ras* aan intelligensie verbind het (Gates, 1985:10; Nederveen Pieterse, 1990:49). Binne die raamwerk van sy dialektiese heer-slaaf-onderskeiding, beskou Hegel swart mense as wild, sonder die vermoë om te ontwikkel en sonder 'n geskiedenis (Nederveen Pieterse 1990:34). Uit 'n agternaperspektief is dit duidelik dat sowel die Hegeliaanse heer-slaaf-dialektiek, as die Marxistiese aandrang op die verandering van die

posisie van die verdruktes (volgens Europese model), staan in die teken van kolonialistiese denke (Young, 1990:2-3).

Hoewel agtiende- en negentiende-eeuse opvattinge oor ras deesdae algemeen as pseudo-wetenskaplike Westerse narsisme beskou word, oefen baie aspekte daarvan steeds 'n invloed uit op sosiale verhoudings (Miles, 1989:12). Dit is die gevolg van stereotipering van die Ander wat nie net sekere rolverwagtinge toeken nie, maar ook implikasies inhou vir die selfbeeldvorming van wit en swart in die samelewing (Perkins, 1979:142-143). Stereotipering hou direk verband met ideologiese stryd en vervul 'n belangrike funksie om deur middel van ooreenvoudiging, verwringing en veralgemening die hegemonie van een kultuur bo 'n ander as legitiem voor te stel (Nederveen Pieterse, 1990:11-12). In dié opsig speel stereotipes 'n groot rol in alle kultuuruitings, van letterkunde tot die reklamewese. Beeldvorming en stereotipering van ander is nie eie aan een bepaalde groep nie, maar dié groep wat oor die meeste mag beskik, het ook die mag om die ander op die omvangrykste en doeltreffendste wyse te definieer (JanMohamed, 1985:82).

Gedurende die afgelope twee dekades ontwikkel die opvatting van Andersheid tot 'n fundamentele kategorie van ervaring en nadenke en word dit 'n belangrike invalshoek vir studies in uiteenlopende terreine van die geestes- en menswetenskappe, byvoorbeeld in die psigologie, filosofie, antropologie, geskiedskrywing, vrouestudies en die literatuurstudie. 'n Bewuswording van die Ander se uitsluiting deur Eurosentryse kultuurvoorstellings, rig epistemologiese en morele uitdagings aan bogenoemde dissiplines. Die kenmerkende ingesteldheid op rangordeverskille in poststrukuralistiese ondersoeke kan in 'n sekere sin as simptomaties beskou word van verset teen die totalitêre aanslag van koloniale oorheersing; van die prominentste teoretici uit dié sfeer (onder andere Derrida en Lyotard) het verbintenisse met die Algerynse Onafhanklikheidsstryd gehad (Young, 1990:1). Die vernaamste insig wat poststrukuralistiese studies oor identiteit onderlê, is dat alle voorstellings van die werklikheid konstruksies in taal is en dat die strategieë waarmee beelde van 'n Self en 'n Ander geskep word, as meganismes van magsoefening funksioneer. In ooreenstemming met dié uitgangspunt is die aandui van wyses waarop (ver-)tekening van identiteit tekstueel aangebied word, 'n belangrike studieobjek. Met die beklemtoning van die belangrike ideologiese rol van taal, word vroeëre historistiese kennisvoorstellings as 'n produk van Europese imperialisme beskou, en dekonstruksie as die desentralisering en dekolonisering van Europese denke (Young, 1990:18).

5. Uitdagings vir die letterkundige

Watter implikasies hou so 'n bevraagtekening van aannames oor Westerse kennisverwerwing en -voorstellings in vir die letterkundige? Dit bied onder meer die uitdaging om kennis van literêre konvensies en analise krities aan te wend in

die interpretasie van enige diskoers waarin die problematiek van die verhouding tussen 'n sentrale Self en 'n gemarginaliseerde Ander voorkom. Vir literatore wat hierdie leesbenadering volg, val die klem op die onthulling van betekenis-afbakenende strategieë en die aandui van die rol wat kondisionerende tekstuele en kontekstuele faktore in dié verband speel. Literêre analise word 'n soeke na vorme van logika wat dominant funksionerende uitsluitingsbeginsels kan elimineer en in dié opsig word aangesluit by die poststrukuralisme as kritiek op 'n sisteem van dominasie (Appiah, 1992:231; Young, 1990:8). 'n Selfrefleksiewe metodologie en strewe na heterogeniteit in die idioom van die Derridiaanse begrip *différence* is dan ook kenmerkend van sulke ondersoeke. In hierdie verband kan die konsep raam (*frame*) na my mening 'n insiggewende bydrae lewer.

In soverre alle voorstellings in taal berus op die aktivering van voorwaardes wat tekens kontekstualiseer en motiveer, bied die idee van rame as tydelike skanse teen oneindige semiosis die nodige voorlopige verantwoordbare vastigheid om diskoers te bestudeer (Hattingh, 1991:167). 'n Raam is meer as 'n ontwerp vir die konstituering van betekenis. Dit hou ook verband met die basiese vereistes van wetenskaplike begroning en terselfdertyd vervul dit 'n retoriese funksie; betekenisafbakening en -verantwoording gaan gewoonlik saam met 'n betoog waarin interpretasies/voorstellings oorredend verdedig word (Hattingh, 1991:165). Insig in die wyse waarop die identiteit van die Self en die Ander as taalkonstruksies tot stand gebring word, kan hiervolgens verkry word deur 'n leesbenadering te volg waarin die klem val op die identifisering van tekstuele merkers van rame en die omskrywing van die funksie van sodanige ramende aspekte, sonder dat die ondersoeker hierby die implikasies van sy eie raamprosedures onkrities laat.

Met filosowe soos Sartre, Fanon, Levinas en Foucault as voorlopers, spits teoretici soos Said, Spivak, Bhabha, JanMohamed, Jameson en Todorov hul tans toe op alle aspekte van die letterkunde waarin sogenaamde onsigbare vorms van onderdrukking in Eurosentryse representasies voorkom. Sowel Young (1990) as Ashcroft *et al.* (1989) gee insiggewende oorsigte oor die aard en omvang van navorsing op dié terrein. Hulle toon aan hoe die genoemde ondersoekers die voorveronderstellings problematiseer waarop die Westerse konsep *letterkunde* berus. Narratologiese en retoriese konstruksies in geskiedskrywing en ander sogenaamde nie-literêre diskoerse word ondersoek om lig te werp op strategieë waarmee identiteit tot stand gebring word. Teoretici bevraagteken voortdurend hul eie uitgangspunte om te voorkom dat hul kritiese apparaat nie die binêre opposisie Self en Ander bloot stereotipes herhaal nie. Vrae word gestel oor hoe die andersheid van orale literatuur, bestaande teorieë oor byvoorbeeld styl, genre en waarde-bepaling herdefinieer. Daar word ondersoeke gedoen oor hoe die beginsel van verskil op gelyke voet by die uitgee en lees van tekste van swart Afrika-skrywers toegepas kan word; hoe kan sogenaamde ander stemme bemaagtig word sonder om hulle in 'n dominante kultuur te assimileer, of sonder om daarop aanspraak te

maak dat daar namens die Ander gepraat word? Ook die rol wat taalbeheer en vereistes van taalbeheersing in die magsuitoefening oor die Ander speel, kom in tekstuele analyses onder die loep. Dit is uitgangspunte soos hierdie wat 'n mens in staat stel om die kompleksiteit in die eenvoud van *Die verdwaalde land* te begin raaksien.

6. Konstruksie van die Self en die Ander in *Die verdwaalde land*

6.1 Die literêre raam

In *Die verdwaalde land* word die opposisie tussen 'n bevoorregte Self en 'n minderbevoorregte Ander tot stand gebring binne 'n verhaal deur die Ander oor die Ander. As 'n teks wat eksplisiet op waarheid aanspraak maak en nie voorgee om letterkunde te wees nie, rig dit onregstreeks 'n uitdaging aan letterkunde as geprivilegeerde diskoers binne die samelewing. Die vraag ontstaan of die definisie van Afrikaanse letterkunde en diegene wat die mag het om dit te definieer, oop genoeg is om tekste van die verdrukte Ander te akkommodeer en wie se belange uiteindelik met so 'n koöptering gedien sal word. In die bespreking wat volg, redeneer ek dat die besondere waarde van *Die verdwaalde land* pas na vore tree wanneer dit as tydsdokument in 'n verhouding van wedersydse implikasie teenoor literêre tradisies en konvensies geplaas word. Narratologiese aspekte van die teks vorm een van 'n verskeidenheid moontlike betekeniskeppende rame waarmee 'n mens *Die verdwaalde land* kan lees. Literêre konvensies verskil in dié sin nie in beginsel van die wyse waarop betekenis gegenereer word deur middel van rame in enige ander teks (die werklikheid ingesluit) nie. Met dié benaderingswyse word die uniekheid van Phillips se boek nie opgehef nie, maar juis beklemtoon en word die konsep *literatuur* ook nie 'n dominante Self wat die andersheid van hierdie besondere teks bedreig nie.

Dat *Die verdwaalde land* as meer as familiekronek gelees kan word, blyk reeds uit die heel eerste sin van die verhaal waarin die woord afgestaan word aan 'n eksterne verteller. Die hoofpersonasie, Ronnie (wat volgens Abraham Phillips se brief die 'karakter' is wat 'een en die selfde persoon' as die skrywer is), funksioneer as fokalisator. Op dié wyse word afstand verkry van die werklikheid wat beskryf word; 'n narratologiese raam word sigbaar wat daarop dui dat dit nie hier slegs om 'n direkte, ongeïnterpreteerde weergawe van die werklikheid gaan nie, maar om 'n individuele vertaling daarvan. Reeds die titel met sy duidelike blyke van fokalisasie, bevestig dat *Die verdwaalde land*, ondanks sy pretensie om in die eerste instansie eerlik genoteerde kroniek te wees, nie uitsluitlik referensiële betekenis genereer nie.

Ook Brink se voorwoord bevat merkers wat die literêr-ingestelde leser bedag maak op estetiese effekte wat hierdie oënskynlik 'direkte' stuk geskiedskrywing

bereik. Enersyds bevestig Brink met die insluit van Phillips se brief die waarheidsaspek van die verhaal, maar andersyds word 'n bekende narratologiese procédé daardeur duidelik – "naturally, a manuscript", soos Umberto Eco ironies opmerk voor in *The Name of the Rose*. Anders as in 'n fiktiewe verhaal waarin verwysings na die produksie van 'n manuskrip waarheidspretensie wil wek, gaan dit in *Die verdwaalde land* nie om die aanwending van 'n retoriese strategie ter wille van die manipulasie van die leser met 'n literêre leuen nie; dit gaan hier om die vertel van gebeure wat werklik plaasgevind het en ooreenkomste wat die vertelling met fiksie en vertelkonvensies vertoon, is toevallig. Teenoor die verskynsel dat skrywers wat polities onderdruk word dikwels in fantasieverhale aan hul ondraaglike omstandighede probeer ontsnap (Ashcroft *et al.*, 1989:35), hou Abraham Phillips aan die waarheid vas as deel van 'n Christelik-religieuse raamwerk waardeur hy sin vind in 'n andersins sinlose werklikheid. Dit gaan vir Ronnie nie slegs om 'waarheid' as metafisiese begrip nie; tydens sy soektog na sy broer kom hy tot die bevrydende ontdekking dat sy persoonlike siening van wat waar en vals is, deurslaggewende vastigheid bied. Sy onwrikbare oortuiging dat sy broer aangerand is deur die polisieman met wie hy laas gesien is, gee Ronnie die moed om vir die eerste keer in sy lewe 'n wit man in 'n hoër gesagsposisie direk te konfronteer. Ronnie het naamlik openlik aan die stasiebevelvoerder gesê dat die betrokke polisieman lieg en dat dit ondenkbaar was dat die bevelvoerder hom kon glo. Daarna was hy trots op homself "omdat hy die moed gehad het om op te staan en te veg vir die waarheid en geregtigheid" (52). Hy ontdek in hierdie verzet teen die absolute woord van die wit man sy eie belangrikheid as individu en dié handhawing van sy persoonlike waarheidsiening word die Ariadne-draad waarmee hy *Die verdwaalde land* en sy mense wil uitlei uit 'n doolhofbestaan.

6.2 Onbetroubare ruimte

Wanneer daar in die eerste sin van die verhaal na die Mejavies verwys word as 'n bruin familie in "'n verdwaalde land", herken dié leser wat bekend is met die spel wat literêre skrywers speel onmiddellik daarin blyke van 'n verdwaalmotief. Gewoonlik gaan dit by dié motief om geestelike verwarring en die soeke na uitkoms. In Phillips se verhaal word die eienskap van verdwaald wees by wyse van persoonifiëring oorgedra op die land, die ruimte waarin die personasies in die verhaal hul bevind. Binne die verraderlikheid van 'n land wat koers verloor het, is die verdwyning van Ronnie se broer, Selula, nie verbasend nie. Net soos die land waarin hy woon, word hy beskryf as verlore: "Selula was die klassieke voorbeeld dat as iets eers verkeerd geloop het, jy geen kans gestaan het om op die pad te bly of om weer daarop te kom nie ..." (30). Hierdie verband tussen karakterisering en ruimtetekening, as 'n voorbeeld van betekenisvolle relasievorming tussen verskillende verhaalelemente, openbaar 'n verdere faset van die literêre raamwerk in Phillips se vertelling. In dié verband kan ook gewys word op die topos van die

stormweer wat slegte nuus vergesel in die mededeling oor die nag van Selula se verdwyning:

Dit het nog steeds aanmekeer gereën, dit het gevoel of 'n storm uitbreek het. Dit was een van Ronnie se swaarste nagte, hy het gesidder as hy daaraan gedink het hoe Mamma moes voel. Die volgende oggend het dit nog steeds baie hard gereën, reën wat vir twee weke sou aanhou (44).

Die gegewe van 'n onbetroubare ruimte vervul 'n belangrike ramende funksie in die verhaal se definiering van die Self en die Ander. Vanaf die heel begin word daar op die politieke ongelykheid van verskillende gemeenskappe en die aftakelende invloed daarvan gewys (13). Beskrywings van die fisiese ruimte waarin die verdruktes hul bevind, vervul in dié opsig 'n belangrike funksie. Vergelyk byvoorbeeld die passasies op bladsy 14 en 32:

Die Mejavies was gelukkig om in die voorste straat op die hoek te woon. Hulle kon die klein skooltjie wat die inwoners later vir biduur ook gebruik het, sien, asook die lykhuys en die begraafplaas waar die swart mense begrawe is (14).

In die woonstel by Ronnie was dinge haglik. Hulle het nie stoele gehad nie en moes op blikke sit. Daar was 'n stukkende bed om op te slaap en stuk-kende kaste wat hy gekry het en een primusstoof om op kos te maak (34).

Naas hierdie tasbare ruimtes, definieer die politieke bestel waarin die verhaal afspeel, ook die Ander. Daar word telkens gewag gemaak van sosiale ontaarding wat saamhang met die ongelyke politieke bedeling in die land, byvoorbeeld:

Hy het agtergekom waarom swart mense eenkant moes woon (20).

Die verskil, het Ronnie gesê, lê daarin dat die bevoorregte bruin mens net sy selfbeeld kwyt was, omdat hy minder as die wit mens verdien het, nie aan ope sports kon deelneem nie en ook nie aan ontspanningsgeriewe kon deel nie (29).

Maar hulle het nie besef dat die kiem van apartheid baie ver gestrek het nie en dat dit nie net die hele samelewing aangetas het nie, maar ook mense gedryf het om alle soorte dade wat onder die stelsel van apartheid gepleeg is, te verdoesel (48).

Iets waarvan Ronnie ook deeglik bewus geword het, was die verskillende wêreld waarin die rasse van dieselfde land gewoon het (57).

Die verband tussen die skerp afgrensing deur die Self van die Ander en die 'verdwaalde' toestand van die land is duidelik. Dié noodlotsruimte kan metafories goed beskryf word met verwysing na die naam van die plaas waar Selula se lyk uiteindelik gevind is, naamlik Moordkuilsdrift (59).

6.3 Uitbeelding van verskil as dinamiese beginsel

Tot en met hoofstuk 8 word die rangorde-verskille tussen wit en swart hoofsaaklik stereotipies voorgestel. Die wit mense dra van een generasie na 'n volgende mag, status en besittings oor, teenoor die Mejavies, die onderdruktes, wat aan 'n verlammeende genetiese siekte ly (15). Binne die verhaalkonteks word hierdie siekte metafoor van die uitwerking van apartheid en word die betekenisrykheid van tekens in die verhaal ook daarin bevestig. Die beskrywing van hierdie siekte as 'n onverklaarbare siekte wat sy slagoffer stadig en pynlik uitteer (15), hang saam met die fatalistiese lewensbeskouing van die eksterne verteller wat soms eksplisiet na vore kom (vgl. p. 32: "Die kettings van die omstandighede was stewig om Ronnie en Selula gedraai ... Dit was 'n onbegonne taak om daaruit te probeer losbreek.") Die Ander word voorgestel as hopeloos uitgelewer aan 'n wrede noodlot. Ook in die verteller se antisiperende vertelwyse kom 'n fatalisme implisiet na vore, byvoorbeeld p. 25 en p. 42:

Maar min het Ronnie geweet dat ook hy sal knak onder die druk en ook die donkerste dieptes sal afgaan soos sy mense.

Min het hy geweet wat daardie oggend op hom gewag het en hoe dit hulle almal se lewe sou verander.

Daarteenoor glo Ronnie dat die geskiedenis van *Die verdwaalde land* in die hand van die Here is (p. 66) en dat wonderwerke daarom moontlik is (vgl. pp. 36, 38, 48, 56 en 60). Hierdie afwisselende perspektiewe van die eksterne verteller en dié van Ronnie werk 'n enkelvoudige siening van die Ander teen en bevorder ook die sinrykheid van die verhaal.

Die representasie van die Ander as negatiewe spieëlbeeld van 'n hegemoniese blanke Self, word veral vanaf hoofstuk 9 geherkwalifiseer. Ronnie se speurtog na die oplossing van Selula se raaiselagtige verdwyning word terselfdertyd 'n soeke na sy eie identiteit. In dié krisissomstandighede ontdek Ronnie sy eie morele krag en plaas dit hom in 'n posisie waarin juis sy verskil van die wit mense hom in 'n magposisie plaas. Hy het nou die mag om te vergewe:

Die bruin en swart mense sal moet vergewe om moreel reg aan hul geskiedenis te laat geskied. Dit is ook nie net ter wille van die nageslag nie, maar dit is die enigste manier om wit mense te laat besef dat wat hul voorvaders gedoen het, die verkeerdste ding was wat ooit kon gebeur het (67).

Dit is met dié siening as uitgangspunt dat die boek geskryf is en dit is ook daarmee in gedagte dat die didaktiese laaste hoofstuk gelees moet word.

Skerp in teenstelling met die landdros wat in die geregtelike ondersoek na Selula se dood teen alle omstandighedsgetuïenis in "die voordeel van die twyfel" aan

die wit polisieman gegee het, pleit Ronnie teen die einde van die verhaal dat die wit leier wat "apartheid van die land se wetboeke afgehaal het" deur die bruin en swart mense die "voordeel van die twyfel" gegun behoort te word (71). Hierin sien hy die enigste oplossing vir die "verdwaaldheid" van die land: "Daar is werklik geen ander uitweg nie" (71). Hierdie progressie na 'n oplossing suggereer nie dat die gemarginaliseerde Ander uiteindelik die Self verplaas en daarmee dieselfde kategorieë van diskriminerende verdeling herhaal nie; die Ander behou sy verskil (vgl. p. 70 waar die verteller sê dat daar "altyd na iemand as bruin, swart of wit" verwys sal word), maar beroep homself in dié stadium op 'n etiek van verskil op gelyke voet. Ronnie oorkom die minderwaardige beeld wat die wit heersers en besitters sedert sy geboorte aan hom toegeken het, 'n beeld wat hy op 'n tydstip willoos uitgelewe het. Hy is ná die ervaring van Selula se dood en die insig wat hy daardeur verwerf het in 'n posisie waarin hy bestaande houdings en verhoudings in die land kan herdefinieer. *Die verdwaalde land* is Phillips se bydrae tot die herwinning van sy verlore vaderland; hy reik daarmee uit na 'n weder syds verrykende gesprek tussen wit en swart in 'n gelyke verhouding, 'n idealistiese gebaar wat Brink in 'n sekere sin met sy voorwoord onderskryf. Die verteller wys in dié verband op die verantwoordelikheid van alle inwoners om die land op 'n nuwe pad te plaas:

Hierdie verdwaalde land se toekoms gaan nie deur leiers van die politieke verhoë af bepaal word nie, maar deur elke burger van die land (70).

Hoewel die skrywer se herkwalifisering van die verhouding tussen Self en Ander moreel sterk staan, word dit ontmagtig deur die opvallende kontras wat dit met die huidige ingewikkelde magspel en gepaardgaande geweld in die land vertoon. In dié opsig bly sy voorstelling van die opheffing van konflik tussen die Self en die Ander vir eers beperk tot die wêreld van die fiktiewe.

7. Implikasies

Hierdie lesing van *Die verdwaalde land* as historiese dokument met fiktiewe effekte, in plaas van die gebruiklike omgekeerde, fiksie met realiteitseffekte, is 'n bevestiging van die Derridiaanse siening dat die grense tussen literêre teks en werklikheid vervaag, omdat albei taalkonstruksies is. Die enkele verhaalelemente wat bespreek is, werp lig op die rol wat afbakeningsprosedures speel in die betekenisproses. Die vertel van 'n verhaal impliseer die konstruksie van betekenis deur die raam (kontekstualisering en motivering) van tekens. Vertel-tegnieke skep verwagtings en betekenismoontlikhede wat lesers, afhangend van verdere rame wat in werking gestel word, verskillend interpreteer. Dit wat in die bespreking as literêre raam voorgehou is, versigbaar iets van die strategiese, konsensiegebonde wyse waarop die verskillende groepe mense in ons land voorstellings van mekaar in taal maak. Abraham Phillips het nie narratologiese konvensies geken toe hy *Die verdwaalde land* geskryf het nie, maar tog is hy welbekend

met die manipulatielike strategieë van die lewende, wat uiteindelik een en dieselfde blyk te wees.

Bronnelys

- Appiah, Kwame Anthony. 1992. *In My Fathers's House : Africa in the Philosophy of Culture*. London : Methuen.
- Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth & Tiffin, Helen. 1989. *The Empire Writes Back : Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London : Routledge.
- Corbey, R. & Leerssen, J. Th. (reds). 1991. *Alterity, Identity, Image : Selves and Others in Society and Scholarship*. Amsterdam/Atlanta : Rodopi.
- Gates, Henry Louis Jr. (ed.). 1985. *"Race", Writing, and Difference*. Chicago : University of Chicago Press.
- Grobler, Hilda. 1992. Meer mense sal nou hul verhaale vertel. *Tempo*:5, Aug. 7.
- Hough, Barrie. 1992. Lastige kwessies in dié boeke bekijk. *Insig*:B3, Sept.
- Hattingh, Marion. 1991. *Kritiek en betekenis : 'n ondersoek van raamprosedures in literêre kritiek, met besondere verwysing na voorbeelde uit die Afrikaanse poësiekritiek*. Stellenbosch : Universiteit van Stellenbosch. (D.Litt.-proefskrif.)
- JanMohamed, Abdul R. 1985. The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature. In: Gates, Henry Louis Jr. (ed) *"Race", Writing, and Difference*. Chicago : University of Chicago Press. pp. 78-106.
- Liberty. 1992. Die skrywer en sy binneprater. *Vrye Weekblad*:35, Aug.
- Miles, Robert. 1989. *Racism*. London : Routledge.
- Mudimbe, V.Y. 1988. *The Invention of Africa : Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*. Bloomington & Indianapolis : Indiana University Press.
- Nederveen Pieterse, Jan. 1990. *Wit over zwart : beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*. Amsterdam : Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- Pakendorf, Gunther. 1992. *Die verdwaalde land*. Resensie vir die SAUK-program "Skrywers en boeke". September, 24.
- Perkins, Teresa. 1979. Rethinking Stereotypes. In: Barrett, M.P., Corrigan, A., Kühn & Wolff, S.J. *Ideology and Cultural Production*. London : Croom Helm. pp. 135-159.
- Praeg, L. 1992. *Die self en die ander : 'n filosofiese studie van die selfdefiniëring van die Afrikaner in enkele geselekteerde tekste 1877-1948*. Stellenbosch : Universiteit van Stellenbosch. (M.A. verhandeling.)
- Phillips, Abraham. 1992. *Die verdwaalde land*. Somerset-Wes : Queillier.
- Schneider, Igna. 1992a. Hy skryf boek oor broer se verdwyning. *Metro-Burger*:11, Aug. 15.
- Schneider, Igna. 1992b. Kombersmaker maak toe 'n regte boek. *Die Burger Naweek Joernaal*:7, Sept. 11.
- Weideman, George. 1992. Phillips se *Verdwaalde land* bly op die regte spoor. *Die Burger Naweek Joernaal*:7, Sept. 11.
- Young, Robert. 1990. *White Mythologies*. London : Routledge.

Universiteit van Wes-Kaapland